

Інна Спасибо-Фатеева

докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НАПрН України,
завідувачка кафедри цивільного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9852-1706>
i.v.spasybo-fatyeyeva@nlu.edu.ua

УДК [347.19:005.35]“18/21”

ШЛЯХИ СТАНОВЛЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЗАСАД БІЗНЕСУ В XIX–XXI СТ.*

АНОТАЦІЯ. Корпоративна відповідальність як окремий вид відповідальності натеper в Україні малодосліджена. Вона стосується наслідків порушення як корпоративних прав, так і корпоративного законодавства взагалі. Аспекти її дослідження мають стосуватися не лише її природи і видів, а того, чим породжені порушення в корпоративній сфері. У цій статті йдеться про деякі порушення, пов'язані зі створенням компаній і залученням значних коштів інвесторів. У історичному аспекті простежуються способи реагування законодавця на “мильні бульбашки”, формування і сучасний стан застосування доктрини *ultra vires* у аспекті відповідальності. Наводиться погляд на порушення директорами компаній принципу добросовісності при управлінні, порушення при приватизації та виведенні коштів у офшорні зони. І демонструються дії директорів у інтересах акціонерів, але з порушенням законодавства, зокрема, у процесі стрімкого розвитку інноваційного середовища як прояв корпоративної непокори.

Сучасним українським дослідженням бракує такої повної картини корпоративної відповідальності, а тому причини правопорушень та способи реагування на них або зовсім не виявляються, або характеризуються фрагментарно.

Метою цієї статті є показ причин правопорушень у корпоративній сфері, що надає можливість обрати належні способи реагування на них і застосування відповідних правових наслідків. Зроблені висновки, що суто академічні підходи до дослідження та внутрішньоправові дебати самі по собі не здатні повноцінно охарактеризувати корпоративні правопорушення. Для цього має бути застосований комплексний підхід, завдяки якому тільки і є змога реагувати на багатовимірні правові явища корпоративної відповідальності.

Ключові слова: корпоративна відповідальність; корпоративна непокора; доктрина *ultra vires*; бенефіціарні власники; директори компаній; офшорні зони; приватизація.

* Статтю підготовлено й опубліковано за грантової підтримки Національного фонду досліджень України в рамках проекту № 2025.07/0244 “Правове регулювання недоговірної відповідальності в умовах адаптації законодавства України до права ЄС” (державний реєстраційний номер 0126U002630). Проект виконується на базі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Зміст, висвітлений у статті, може не збігатися з поглядами Національного фонду досліджень України.

У ринковому середовищі в умовах глобалізації створення та діяльність компаній, управління ними має значення не лише для компанії та її акціонерів, а й для широкого кола інших осіб – інвесторів, кредиторів, держав та ін. Тому й питання відповідальності за ті чи інші правопорушення є важливими, а відповіді на них мають демонструвати ефективність способів реагування на правопорушення. Для вироблення цих способів слід урахувати історичний досвід реагування різних країн на такі правопорушення, що надасть можливість його враховувати й застосувати або доопрацювати механізми корпоративної відповідальності. Сучасна українська цивілістика далеко не завжди пропонує повноцінні дослідження, які б враховували такого роду аспекти. Тим часом фрагментарність досліджень, навіть тих, які робляться в академічній сфері, приречені на односторонність і в переважній більшості від них не варто очікувати практично значущих результатів. Тому метою цієї статті є простеження в історичному аспекті причин правопорушень і способи реагування в різні періоди часу в різних країнах, зокрема в Україні.

У країнах сучасного ЄС, Великій Британії та США традиції притягнення до відповідальності компаній, їх акціонерів та директорів склалися по-різному протягом значного проміжку часу. Процес формування підходів і поглядів на таку відповідальність слід розглядати, спираючись на економічні засади та особливості тих промислових революцій, які відбувалися у суспільстві в ці періоди – індустріальна, технологічна, цифрова й четверта промислова революція, яка стрімко увійшла в економіку та соціум усього світу.

Економічні процеси, які зазнавали істотних трансформаційних змін усього суспільства, як правило, були пов'язані з залученням капіталу, новітніми на той чи інший період часу технологіями. Від тих можливостей, що відкривалися через залучення капіталу, залежало багато чого для тих компаній, які розвивали свій бізнес. Це впливало на конкуренцію в різних сферах економіки, тим більш, якщо враховувати обмеженість тих чи інших ресурсів, у зокрема фінансових і трудових, які в різні періоди цих промислових революцій ставали важливими критеріями розширення бізнесу. Тому джерела залучення капіталу та його використання через структурування управління ним набувало все більшої ваги.

Одночасно формувалося й корпоративне законодавство, яке врегульовувало порядок створення компаній і залучення ними коштів, їх обіг, появу нових фінансових інструментів – цінних паперів і відповідних структур, завдяки яким ставав можливим їх оборот і контроль за цим. Натомість ці процеси супроводжували й негативи, які завжди знаходять свій прояв там, де йдеться про кошти, а тим більш значні, а тим більш ті, що залучаються у широких верств населення.

Цілком зрозуміло, що законодавство має оперативно й гнучко реагувати на рухливі економічні та технологічні процеси. Якщо цього не буде, то

настають різні правопорушення, причиною яких є не тільки користь, що лежить в основі злочинів, пов'язаних з намаганням збагатитися, скориставшись недоліками закону, недосконалістю корпоративного управління, власними корисними прагненнями, а й намагання рухатися вперед до отримання прибутку у той час, коли законодавство такі шляхи не дозволяє або гальмує в силу притаманного йому консерватизму.

Як багато різних позитивних моделей поведінки, так само багато й негативних моделей, що приводять до правопорушень. Описати їх усі неможливо, але тут наведемо три приклади таких моделей, які були показовими для певного періоду часу і є важливими як показник того, як законодавство реагувало на ці порушення. Ці приклади різного масштабу – вони стосуються різних країн, у тому числі України, але всі вони є масовими, гучними та показовими порушеннями, з яких слід зробити певні висновки. По-перше, це приклад залучення капіталу від численних інвесторів і вдавання до спекулятивних операцій з ним, що відбувалося з XVIII ст. впритул до XX. По-друге, це масова приватизація в Україні в 90-х роках XX ст. По-третє, використання офшорних зон для виведення капіталу.

Історія “мільних бульбашок” і становлення основ унормування корпоративної відповідальності

Щодо використання залученого від інвесторів капіталу в спекулятивних цілях, то подібні історії демонструють спокусу в отриманні “швидких грошей” і великих прибутків як засновників компаній, так і інвесторів. В основі цих дій покладена ідеологія, яка була реанімована в Україні, як і взагалі на просторі колишнього СРСР наприкінці XX ст., для утворення фінансових пірамід.

Першою такою компанією стала британська Компанія Південних морів (South Sea Company), заснована у 1711 р. лордом-скарбником Робертом Гарлі в 1711–1714 рр., яка відкрила “схринуку Пандори” спекулятивного буму. За нею послідували компанії, які збирали кошти під проекти, що були завідомо нереальні, через що вони отримали назву “мільних бульбашок”¹. Втім, головна з цих “бульбашок” вкладала зібрані від інвесторів кошти в державні цінні папери, що значно підсилило небезпеку фінансового ринку, оскільки в ці фінансові схеми було втягнуто державний бюджет. Рівень небезпеки такої діяльності став настільки високим і загрозливим, що англійський парламент вимушений був прийняти Акт про “мільні бульбашки”, яким заборонялось створення акціонерних компаній без спеціального державного дозволу, що проіснував до 1825 р. Натомість називалась й інша причина ухвалення цього Акта – усунення нових інвестиційних альтернатив і збіль-

¹ C A Cooke, *Corporation, Trust and Company: An Essay in Legal History* (Manchester University Press 1950) 81; M-L Djelic, ‘When Limited Liability was (Still) an Issue: Mobilization and Politics of Signification in 19th-Century England’ [2013] 34(5-6) *Organization Studies* 595–621 <https://doi.org/10.1177/0170840613479223>; J D Turner, ‘The development of English company law before 1990’ [2017] 1 QUCEN Working Paper Series 8.

шення попиту на акції Компанії Південних морів². Після скасування цього Акта ще тривалий час зберігався дозвільний порядок створення компаній, який було змінено законами про компанії 1844–1867 рр.³

Саме в цей період обговорювалися засади корпоративного права, у тому числі межі відповідальності акціонерів⁴. Ці питання час від часу загострювалися, оскільки обмеження відповідальності акціонерів стало можливим з наданням у 1662 р. монархом хартії лише кільком корпораціям⁵. Але за загальним правилом відповідальність акціонерів залишалася необмеженою, що не могло не викликати супротив акціонерів. Численні компанії стали звертатися до парламенту з петиціями про надання їм обмеженої відповідальності або намагалися встановити її через суд, який інколи висловлювався за це, а інколи й проти⁶.

На практиці постійно поставали й питання відповідальності органів управління перед акціонерами. Ключовим у цьому стало рішення суду у справі *The Charitable Corporation v. Sutton*, про задоволення позову акціонерів до директорів, яких визнав такими, що зловживали довірою, і зобов'язав останніх відшкодувати акціонерам збитки⁷.

Становлення англійської судової практики свідчить про те, що на той час стало можливим розрізняти два види збитків акціонерів, пов'язані з управлінням компанії директорами: 1) як наслідок їх неправильних управлінських рішень; 2) збитки, заподіяні внаслідок недобросовісної або необачної поведінки директорів. У першому випадку суди не вбачали зловживання довірою, оскільки директора призначають акціонери, а тому всі вони разом із директором/ами мають нести негативні наслідки управління та, якщо постане питання, солідарну відповідальність. У другому випадку директор або директори можуть бути притягнуті до солідарної відповідальності як такі, що зловживали довірою.

Отже, можна підсумувати, що саме в цей період часу розроблені засади відповідальності в корпоративному праві. По-перше, це поступовий перехід від необмеженої відповідальності акціонерів компанії перед третіми особа-

² B C Hunt, *The Development of the Business Corporation in England, 1800–1867* (Harvard University Press 1936) 6–9.

³ John Kenneth Galbraith, *A Short History of Financial Euphoria* (Penguin 1994) 128.

⁴ R R Kraakman et al., *The Anatomy of Corporate Law: A Comparative and Functional Approach* (Oxford University Press 2004) 1–19.

⁵ Djelic (n 1) 595; D Perrott, 'Changes in Attitude to Limited Liability – the European Experience', in Tony Orhial, (ed), *Limited Liability and the Corporation* (Croom Helm 1982) 81.

⁶ Dr. Salmon v. The Hamborough Company (1671) <<https://vlex.co.uk/vid/doctor-salmon-against-the-802327821>> (accessed 27.04.2026); Curson v. African Co. (1683); Harvey v. East India Coy. (1700), cited by R Law, 'The Royal African Company of England's West African Correspondence, 1681–1699' [1993] 20 History in Africa 173–184 <https://doi.org/10.2307/3171971>; Mark Knights, 'London's 'Monster' Petition of 1680' [1993] 36(1) The Historical Journal 39–67; Edmunds v. Brown (1668), cited by Stefania Gialdroni, 'Incorporation and Limited Liability in Seventeenth-Century England: The Case of the East India Company', In *The Company in Law and Practice: Did Size Matter? (Middle Ages–Nineteenth Century)* (Brill 2017) https://doi.org/10.1163/9789004351868_008.

⁷ The Charitable Corporation v. Sutton (1742), cited by Susan Watson, 'The duty of good faith: An origin story' (26 Feb 2024) <<https://www.ecgi.global/publications/blog/the-duty-of-good-faith-an-origin-story>> (accessed 27.04.2026).

ми до обмеженої відповідальності, яка встановлювалася не загальним чином, а окремо для кожної компанії. По-друге, це солідарна відповідальність акціонерів та директорів перед кредиторами, яка впливає з негативних наслідків корпоративного управління. По-третє, це відповідальність директорів перед акціонерами, підставою якої є недобросовісна їх поведінка.

Надалі всі зазначені засади набули відображення в сучасному європейському та українському законодавстві. Натепер Європейський модельний закон про компанії⁸ встановлює до дій керівників компанії вимогу добросовісності. При цьому директорам надаються широкі можливості діяти активно, що важливо для комерційної сфери. Водночас окреслено критерії, якими вони при цьому мають керуватися: виходити з того, що їхні дії будуть корисними для компанії та її учасників, це сприятиме досягненню їхнього успіху, гармонізуватись із інтересами компанії та її працівників у довгостроковій перспективі, враховувати також інтереси кредиторів і вплив на суспільство та навколишнє середовище. Узагальнюючи прецеденти, які мали місце у Великій Британії, українські дослідники зазначали, що суди виходять зі звичайного для бізнес-практики ступеня турботливості директора компанії, який би демонструвала будь-яка розумна особа, яка володіє відповідними навичками та досвідом⁹.

Також з аналізу розвитку унормування питань відповідальності в корпоративному праві у XVII–XIX ст. впливає те, що: 1) саме в цій площині було вироблено доктрину *ultra vires*, від якої час від часу законодавець і судова практика то відмовлялись, то знов її реанімували; 2) саме ці пошуки моделі корпоративної відповідальності стали основою доктрини “підняття корпоративної завіси”, яка набула популярності у XX ст., а в Україні стала застосовуватися лише у 20-х роках XXI ст.

Доктрина ultra vires: формування і сучасний стан застосування в аспекті відповідальності

Як зазначали сучасні дослідники, доктрина *ultra vires* у корпоративному праві піддавалася тривалому аналізу, з якого випливає, що цей правовий механізм, поряд із його високою оцінкою, характеризується й суперечливістю, оскільки він певною мірою входить у конфлікт з принципом свободи підприємництва, який є найважливішим у ринковій економіці. Подібно до руху маятника, інтерес до таких досліджень з’являвся й зникав, головним чином під впливом деяких судових рішень і нещодавно прийнятого законодавства з цього питання¹⁰.

⁸ The European Model Company Akt (EMCA) <<https://pure.uva.nl/ws/files/42103448/22019834.pdf>> (accessed 27.04.2026).

⁹ О Кібенко, А Пендах Сарбах, *Право товариств (company law): порівняльно-правовий аналіз acquis Європейського Союзу та законодавства України* (Юстініан 2006) 282–283.

¹⁰ Marco Antonio Jiménez Sánchez, *The Ultra Vires Doctrine in Corporate Law. A Comparative Review* (Springer Cham 2021) <https://doi.org/10.1007/978-3-030-88838-1>.

Спираючись на проведені дослідження доктрини *ultra vires*, можна стверджувати таке. По-перше, вона спершу була розроблена для захисту акціонерів від зловживань з боку директорів компанії. По-друге, для захисту прав кредиторів¹¹, у тому числі від дій директорів, які виходили за межі їх повноважень, а також від здійснення компанією діяльності за межами окреслених законом механізмів¹². По-третє, дії компанії, що виходять за межі сфери її діяльності та наданих їй законом можливостей її здійснювати, не обов'язково свідчать про незаконну поведінку директорів. Це відрізняє цю доктрину від підходів до притягнення директорів до відповідальності за правопорушення. Тому суди всі незаконні дії директорів розглядали поза межами цієї доктрини, а їх відповідальність мала наставати за допомогою інших правових підходів. Зокрема, стала застосовуватися й доктрина *piercing the corporate veil*.

Водночас у науці щодо такої позиції висловлювалися різні погляди. На думку одних авторів, оскільки корпораціям законом заборонено укладати договори, що виходять за межі їхніх повноважень, то з порушення випливає незаконність договорів. Тобто до таких відносять всі договори, що перевищують будь-які повноваження – і компанії, і власне директора¹³. Інші вважають, що таке змішання недопустиме, оскільки природа заперечення проти правочину, вчиненого з перевищенням повноважень, принципово відрізняється від природи заперечення проти незаконного правочину. Якщо перше стосується виходу за межі статутної діяльності і в цьому немає нічого ворожого до соціального добробуту, то останнє – предмета правочину, що більш масштабно. Між тим цю позицію критикують як теоретично необґрунтовану, а результати, які слідували б з неї, несправедливими¹⁴. Застережувалося також на виваженому підході до доктрини *ultra vires* до різних проявів незаконної діяльності корпорації. Зокрема, наголошувалося на недопустимості її використання у разі порушення порядку вчинення дозволених законом дій, наприклад, при збільшенні акціонерного капіталу, коли приймається рішення неуповноваженим органом або з іншими порушеннями¹⁵.

Усі такого роду наукові дискусії та відповідна судова практика, як бачимо, стосуються більшою мірою минулого століття. Однак життя стрімко рухається вперед, на відміну від законодавства, яке завжди більш консервативне. Щодо наукового осмислення феномену такого розриву – й поготів, крім того, що часто наукові праці або описують те чи інше правове явище

¹¹ C Carpenter, 'Should the doctrine of ultra vires be discarded?' [1923] 33(1) Yale Law Journal 49 <https://doi.org/10.2307/788458>.

¹² R Baxt, 'Is the Doctrine of Ultra Vires Dead?' [1971] 20(2) International and Comparative Law Quarterly 306 <https://doi.org/10.1093/iclqaj/20.2.301>.

¹³ Carpenter (n 11) 60–61.

¹⁴ Carpenter (n 11) 60–61. Див. також: Jiménez Sánchez (n 10) 19.

¹⁵ A A Berle, W C Warren (eds), *Cases and materials on the law of business organization* (corporations) (Foundation Press 1948) 45, 36.

в історико-сучасному аспекті, або коментують його в контексті сучасного законодавства. Принаймні це саме так в українській цивілістиці.

Однак є й приклади заглиблення в проблематику із наданням оцінки таким процесам. Однією з таких наукових праць є стаття Е. Поллман “Корпоративна непокора”¹⁶, присвячена саме цьому питанню, та ще й в аспекті, який стосується досліджуваної нами проблематики. Зокрема, ця авторка зазначає, що контекст корпоративної непокори показує, що існує широкий спектр порушень закону, починаючи від справді огидної діяльності, яка не має жодної соціальної цінності, і закінчуючи інноваційним підприємництвом, яке, можливо, потрапляє в юридичну сіру зону або порушує закони, прийняті в іншу технологічну чи соціальну епоху. Тож корпоративна непокора є демонстрацією того, що бізнес-розвиток корпорації потребує інших прогресивних шляхів, хід яких стримує законодавство, а директори рухаються цими шляхами на межі порушень закону.

Тож можна навести такі аргументи на підтримку корпоративної непокори або виявлення недостатності правових механізмів для застосування її негативних наслідків.

Передусім це стосується того, що директори демонструють корпоративну непокору в інтересах акціонерів, які зацікавлені отримати прибутки від своїх акцій, а не в забезпеченні “дотримання юридичної слухняності”¹⁷. Яскравим прикладом такої поведінки директорів компанії є налагодження її діяльності всупереч її законної регламентації, але це робиться не в їхніх власних інтересах, а в інтересах акціонерів. Через це для акціонерів немає сенсу заявляти про правопорушення директорів, тому такий механізм контролю з боку акціонерів за корпоративною непокорою в принципі спрацювати не може.

Однак така мотивація поведінки директорів неприпустима. Як зазначив суд штату Делавер, директори не можуть поводитися незаконно, навіть якщо вони вважають, що така їхня діяльність сприятиме прибутку для компанії й буде вигідна акціонерам¹⁸. Дотримання законодавства є вимогою першого порядку; прагнення до отримання прибутку в ієрархії місії корпорації посідає наступне місце¹⁹. Тобто судові справи свідчать про те, що суди виключають нечесну поведінку директорів щодо акціонерів або поведінку, яка перевищує повноваження директора, незалежно від того, чи щиро директори вважають, що їхні рішення матимуть наслідком бажані результати²⁰.

¹⁶ Elizabeth Pollman, ‘Corporate Disobedience’ [2019] 68 Duke Law Journal 709–765.

¹⁷ Lynn A Stout, ‘Are Stock Markets Costly Casinos? Disagreement, Market Failure, and Securities Regulation’ [1995] 81(3) Cornell Law Faculty Publications 751; Leo E Strine, ‘Securing Our Nation’s Economic Future: A Sensible, Nonpartisan Agenda to Increase Long-Term Investment and Job Creation in the United States’ [2016] 71(4) The Business Lawyer 1081–1112.

¹⁸ Metro Commc’n Corp. BVI v. Advanced Mobilecomm Techs. Inc., 854 A.2d 121, 131 (Del. Ch. 2004), цит за Pollman (n 16) 722.

¹⁹ Strine (n 17) 1081–1112.

²⁰ Julian Velasco, ‘How Many Fiduciary Duties Are There in Corporate Law?’ [2010] 83(6) Southern California Law Review 1231.

Водночас була висловлена й протилежна позиція – про відсутність у менеджерів загального зобов'язання уникати порушення законів, що регулюють діяльність компаній, коли порушення вигідні для компаній, і навіть більше того – що менеджери не лише можуть, а й повинні порушувати правила, коли це вигідно. Поряд з тим стверджується, що відповідальність за порушення закону слід розуміти просто як “ціну” незаконної поведінки – штрафи та інші витрати, зменшені на ймовірність того, що порушення закону не буде виявлено та притягнуто до відповідальності корпорації²¹. Такий підхід піддавався остракізму з точки зору невідповідності цих тверджень моральному обов'язку дотримуватися закону в будь-яких випадках²², а також критиці економічної перспективи такої поведінки²³.

Тобто основна критика схиляється до неморальності порушення закону, що не може виправдовуватися економічною доцільністю та вигодою, діями в інтересах акціонерів та застарілістю норм законів.

Це свідчить про те, що спір виходить за межі поняття правоздатності компаній і застосування відповідних доктрин і сягає мегарівня проблематики права й моралі, устоїв суспільства загалом. З чим можна погодитися, так це з тим, що розвиток суспільства залежить не лише від економічних показників, а й від показників законослухняності й етичності. Втім, не будемо в цій статті розвивати таку непросту тему, а лише окреслимо її, утримуючись на рівні наявності чи відсутності правопорушення та відповідальності за такого роду дії.

Українські реалії доводять наявність такої проблеми, яка лежить на перетині теорії про універсальну правоздатність юридичної особи (ст. 91 Цивільного кодексу України²⁴) у тому, що хоча переважна більшість корпорацій у своїх статутах зазначають на загальну мету отримання прибутку та широко визначають сферу своєї діяльності, наприклад, “займатися будь-якою законною діяльністю”. Це стосується правоздатності компаній взагалі. Виняток, звісно, становлять ті компанії, яким закон приписує здійснення лише певних видів діяльності, наприклад, банки, інші фінансові установи, страхові компанії. Тим часом суди тлумачать це положення як спосіб ведення певних видів бізнесу, а Класифікація видів економічної діяльності (далі – КВЕД) установлює основи для підготовки та поширення статистичної інформації за видами економічної діяльності й вимагає від підприємців визначати та кодувати основні та другорядні види економічної діяльності.

²¹ F H Easterbrook, D R Fischel, ‘Antitrust Suits by Targets of Tender Offers’ [1982] 80(6) Michigan Law Review 1155, 1168 <https://doi.org/10.2307/1288576>; D R Fischel, A O Sykes, ‘Corporate Crime’ [1996] 25(2) The Journal of Legal Studies 319, 324 <https://doi.org/10.1086/467980>.

²² C A Williams, ‘Corporate Compliance with the Laws in the Era of Efficiency’ [1998] 76 North Carolina Law Review 1265, 1265; Frederick Schauer, *The Force of Law* (Harvard University Press 2015) 55.

²³ J C Coffee, ‘Litigation and Corporate Governance: An Essay on Steering Between Scylla and Charybdis’ [1984] 52 Geo. Wash. L. Rev. 789, 794; R W Gordon, ‘The Citizen-Lawyer – A Brief Informal History of a Myth with Some Basis in Reality’ [2009] 50 Wm. & Mary L. Rev 1169.

²⁴ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 27.04.2026).

Однак, як видається, натеper все більше загострюється інший аспект корпоративної непокори – коли це викликано стрімким розвитком інновацій, які ще стрімкіше слід впроваджувати в бізнес-моделі. Натомість нові технології можуть входити у конфлікт з правовим регулюванням їх упровадження, і задля останнього компанія обходить правове регулювання й намагається пояснити це різними засобами, аби довести те, що мала на це право. Складність оцінки подібних ситуацій демонструє приклад з діяльністю компанії Uber, яка тривалий час була спірною²⁵. Стартап із замовлення поїздок був звинувачений у незаконній діяльності, починаючи від використання розробленого компанією інструменту під назвою Greyball для ухилення від правоохоронних органів і закінчуючи випробуванням безпілотних транспортних засобів на дорогах загального користування без отримання необхідних дозволів. Ігноруючи вимоги державних органів про припинення незаконної діяльності, компанія змінила назву з UberCab на Uber і не тільки не припинила, а й розширила свою діяльність по всьому світу. Компанія усвідомлювала, що чимало регуляторів вважають її діяльність незаконною, проте вона характеризувала себе як технологічну компанію, на яку не поширюються закони про таксі²⁶.

Тож у таких випадках компанія діє в інтересах своїх акціонерів, розширює свою діяльність, але порушує чинний закон і при цьому доводить те, що підстав для притягнення її до відповідальності немає.

Розглядувані аспекти порушень законності, етичності, моральності у корпоративній сфері викликають чимало різних питань, одне з яких – чи може все це стосуватись корпорацій, які є штучними суб'єктами. Відповідь на це питання також доволі не проста, і для цього ми мали б вдаватися до теорій юридичної особи, що виходитиме далеко за межі цієї статті. Тим не менш останнє, чого варто торкнутися, це питання, яке було й залишається актуальним – діяльність компаній, причетних до воюючої держави, що викликає суспільний осуд. При цьому в такій діяльності заінтересовані часто не одна воююча держава, а багато прошарків соціуму.

Ці питання висвітлюють автори, які пишуть на тематику гуманітарного права, зокрема про перехідне правосуддя²⁷, з чого випливають також аспекти корпоративної відповідальності в контексті кримінальної та цивільної відповідальності. Це стосується як колишніх війн, так і сучасної ситуації в Україні²⁸. Зокрема, такі компанії як BMW, BASF або AEG, які процвітають і

²⁵ Див.: E Pollman, J M Barry, 'Regulatory Entrepreneurship' [2017] 90 Southern California law review 383, 392; Aswath Damodaran, 'A Disruptive Cab Ride to Riches: The Uber Payoff' (Forbes, June 10, 2014) <<https://www.forbes.com/sites/aswathdamodaran/2014/06/10/a-disruptive-cab-ride-to-riches-the-uber-payoff>> (accessed 27.04.2026); Richard Koch, 'How Uber Used a Simplified Business Model to Disrupt the Taxi Industry' (Entrepreneur, Jan. 3, 2017) <<https://www.entrepreneur.com/article/286683>> (accessed 27.04.2026).

²⁶ Adam Lashinsky, *Wild Ride. Inside Uber's Quest for World Domination* (Penguin Books 2022).

²⁷ Taygeti Michalakea. *When Corporate Accountability Meets Transitional Justice: International Law and National Practice* (Cambridge University Press 2025) 382 <https://doi.org/10.1017/9781009676847>.

²⁸ Ukraine: Global Outrage Over Russian Invasion Leads to Sanctions, Demands for Businesses to Divest (Business and Human Rights Resource Centre, 7 March 2022) <<https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/>>

сьогодні, співпрацювали з нацистським режимом, використовували примусову працю в'язнів концтаборів і військовополонених. Компанія IBM виробляла комп'ютери, в яких було зацікавлене суспільство. І хоча працівники цієї компанії були засуджені, але їх начебто звільнили від відповідальності достроково та поновили на аналогічному рівні посад в інших компаніях. Компанія "Байер" постачала хімічну та фармацевтичну продукцію і проводила медичні експерименти над ув'язненими. Чимало фактів співробітництва компаній для підтримки воєнних дій, воєнної економіки демонструють реалії в Україні, Палестині, Колумбії, Судані та Конго²⁹. Приклади можна продовжувати, враховуючи розгортання війн у світі. Тож цей аспект діяльності компаній свідчить про необхідність розгляду питань відповідальності не лише в соціальному розрізі, а й цілком у правовому.

*Масова приватизація в Україні в 90-х роках ХХ ст. та її наслідки
в аспекті відповідальності*

В основу масової приватизації в Україні, що на початку 90-х років ХХ ст. відбувалася на засадах переважно безоплатного передання державного майна у приватну власність, було покладено відповідну ідею, яку можна сформулювати так: держава винна своїм людям за роки соціалізму й тепер має роздавати їм державне майно. Не заглиблюючись у розбір аналізу такого феномену, що колись стане темою для аналізу економістів, соціологів, психологів та ін., і того, як він спрацював та які наслідки зумовив для економіки країни, перейдемо до такого механізму приватизації, як акціонування. У результаті правонаступником державного підприємства ставало акціонерне товариство. На суму оцінки цілісних майнових комплексів державних підприємств випускались акції, які могли або безоплатно потрапляти приватним особам завдяки приватизаційним цінним паперам, або оплатно. В обох випадках акції випускались на ту суму, яку визначала держава через свої органи і встановлений та контрольований нею порядок. Попри це, на початку 2000-х років на адресу тих, хто придбав ці акції, стали лунати звинувачення про те, що вони, по суті, придбали державне майно за безцінь. Якщо відкинути багато різних нюансів, що постають з цієї категорії справ, виходить така картина: держава як продавець визначила ціну свого майна, а звинувачують у її заниженні покупця й покладають на нього негативні наслідки у вигляді примусу зробити доплату.

Ми далекі від надання об'єктивної оцінки справжніх дій та їх мотивації з боку учасників процесів приватизації тих чи інших об'єктів, а тим більш у підтримці уявлення про покупців як "білих і пухнастих", але подібна ситуація з точки зору права доволі спірна. Її результати – погодження по-

ukraine-global-outrage-over-russian-invasion-leads-to-sanctions-demands-for-businesses-to-divest> (accessed 27.04.2026).

²⁹ Michalakea (n 27) 24 та ін.

купця сплатити додаткову суму – може бути пояснена лише корупцією з необ’єктивним визначенням ціни цілісного майнового комплексу, до чого був дотичний покупець акцій. В іншому випадку це мав би бути спір із звинуваченням держави в маніпуляції цінами, а відтак – у недобросовісності. Враховуючи те, що держава має бути рівним з приватними особами учасником цивільних правовідносин, навряд чи допустимо було їй надавати такого роду преференції³⁰.

Привертає до себе увагу й протилежна порівняно з розглядуваною вище ситуація. Якщо в Англії XVIII ст. проблема постала зі зібранням значних коштів під нереальні проекти та їх використання зі спекулятивною метою, то в Україні кінця XX ст. – проблема в нерозсудливому відчуженні державного майна й надходженні незначних коштів від цього до державного бюджету. Однак при цьому в обох випадках звинуваченим опинявся акціонер, на якого покладалась відповідальність.

Виведення активів компаній у офшорні зони й інші порушення з боку директорів і бенефіціарних власників

Виведення активів компанії в офшорні зони здебільшого полягало в неправомірній поведінці директорів, адже це було завершальним кроком їхніх продуманих дій усупереч інтересам акціонерів і компанії. Та це лише айсберг на поверхні, тоді як інша його частина перебуває “під водою” і тримається на глибинних правопорушеннях. Тому про них склалося стійке негативне уявлення, що породжує різні способи боротьби країн з відповідними порушеннями, причому як на глобальному рівні (ОЕСР, МВФ, ООН, ФАТФ), так і на регіональному (в рамках співдружності країн, наприклад, ЄС), а також міждержавному³¹ та внутрішньому. Можна навіть заявити, що у США та країнах ЄС доволі жорсткі норми антиофшорного, антитрансфертного та антидемпінгового законодавства.

Тож реагування на намір вкладати кошти українських компаній в офшорні компанії в різних варіаціях трансферту має бути контрольованим на рівні законодавства – шляхом його вдосконалення³², судової практики – через застосування доктрини підняття корпоративної вуалі, на рівні корпоративного управління – через механізми контролю за діями директорів.

³⁰ І Спасибо-Фатєєва, ‘Сучасні проблеми перетворення державної власності і корпоративних прав держави’ [2002] 4 Вісник Академії правових наук 94–105; І Спасибо-Фатєєва, ‘Деякі проблеми, пов’язані з участю держави Україна в цивільно-правових відносинах’ [2006] 4 Вісник Академії правових наук України 96–107.

³¹ С Сардак, А Ситнік, ‘Вплив офшорних зон на економіку держави (на прикладі України)’ [2018] 25 Інфраструктура ринку 52–57; В Столяров, В Островецький, ‘Становлення та розвиток офшорної діяльності резидентів України (в контексті аналізу світового досвіду антиофшорного регулювання)’ [2016] 1(43) Економічний вісник Донбасу 68–82; А Рижкова, М Віннічук, О Бойко, ‘Роль офшорів у системі легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом’ [2021] 4(14) Соціально-правові студії <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-4-148-154>.

³² Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 01.08.2021 № 361-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-IX#Text>> (дата звернення 16.04.2026).

Висновки. Історичний досвід становлення способів реагування на правопорушення в корпоративній сфері доводить, що жорстке поводження законодавця шляхом установлення заборон та індивідуальних дозволів для окремих компаній не дає бажаного результату. Сучасні законодавці обирають інші шляхи, які стосуються насамперед корпоративного контролю. Проте й засоби виявлення правопорушень та види відповідальності мають демонструвати свою ефективність. Для цього слід правильно розуміти та застосовувати доктрини *ultra vires* і *piercing the corporate veil* як виняткового інструменту, що, по суті, суперечить базовому принципу корпоративного права про те, що учасники не несуть відповідальності за зобов'язаннями товариства. Тож потрібне врівноважене балансування й виправдані механізми, які дають змогу як урахувати необхідний у сучасності темп розвитку корпорацій, використовувати ними всі можливості для отримання доходу, так і відповідальності їх директорів за виявлені правопорушення. Ця стаття покликана привернути увагу до такого феномену, як корпоративна непоправа, яка, з одного боку, суперечить праву, і в цьому її очевидний негатив, але з іншого – парадоксально сприяє розвитку підприємницької діяльності та отримання прибутків компаній та акціонерів. Також історичний аналіз досвіду реагування на правопорушення доводить, що в корпоративному праві немає простого та швидкого, універсального та завжди діючого способу впливу на порушників. Намагання виправити структурну слабкість правових механізмів кардинальними способами не приводять до позитивного результату. Водночас у кожен історичний період часу мають бути випробувані різні заходи задля забезпечення і фінансової системи, і порушення прав акціонерів, і для розвитку корпоративних зв'язків.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Cooke C A, *Corporation, Trust and Company: An Essay in Legal History* (Manchester University Press 1950).
2. Galbraith J K, *A Short History of Financial Euphoria* (Penguin 1994).
3. Hunt B C, *The Development of the Business Corporation in England, 1800–1867* (Harvard University Press 1936).
4. Jiménez Sánchez M A, *The Ultra Vires Doctrine in Corporate Law. A Comparative Review* (Springer Cham 2021) <https://doi.org/10.1007/978-3-030-88838-1>.
5. Kraakman R R et al., *The Anatomy of Corporate Law: A Comparative and Functional Approach* (Oxford University Press 2004).
6. Lashinsky A, *Wild Ride. Inside Uber's Quest for World Domination* (Penguin Books 2022).
7. Michalakea T. *When Corporate Accountability Meets Transitional Justice: International Law and National Practice* (Cambridge University Press 2025) <https://doi.org/10.1017/9781009676847>.
8. Schauer F, *The Force of Law* (Harvard University Press 2015).
9. Kibenko O, Pendakh Sarbakh A, *Pravo tovarystv (company law): porivnialno-pravovyi analiz acquis Yevropeiskoho Soiuzu ta zakonodavstva Ukrainy* (Iustinian 2006) (in Ukrainian).

Edited books

10. Berle A A, Warren W C (eds), *Cases and materials on the law of business organization (corporations)* (Foundation Press 1948) 45, 36.
11. Gialdroni S, 'Incorporation and Limited Liability in Seventeenth-Century England: The Case of the East India Company', *In The Company in Law and Practice: Did Size Matter?* (Middle Ages–Nineteenth Century) (Brill 2017) https://doi.org/10.1163/9789004351868_008.
12. Perrott D, 'Changes in Attitude to Limited Liability – the European Experience', in Tony Orhnia, (ed), *Limited Liability and the Corporation* (Croom Helm 1982) 81.

Journal articles

13. Baxt R, 'Is the Doctrine of Ultra Vires Dead?' [1971] 20(2) International and Comparative Law Quarterly 306 <https://doi.org/10.1093/iclqaj/20.2.301>.
14. Carpenter C, 'Should the doctrine of ultra vires be discarded?' [1923] 33(1) Yale Law Journal 49 <https://doi.org/10.2307/788458>.
15. Coffee J C, 'Litigation and Corporate Governance: An Essay on Steering Between Schylla and Charybdis' [1984] 52 Geo. Wash. L. Rev. 789, 794.
16. Djelic M-L, 'When Limited Liability was (Still) an Issue: Mobilization and Politics of Signification in 19th-Century England' [2013] 34(5-6) Organization Studies 595–621 <https://doi.org/10.1177/0170840613479223>.
17. Easterbrook F H, Fischel D R, 'Antitrust Suits by Targets of Tender Offers' [1982] 80(6) Michigan Law Review 1155, 1168 <https://doi.org/10.2307/1288576>.
18. Fischel D R, Sykes A O, 'Corporate Crime' [1996] 25(2) The Journal of Legal Studies 319, 324 <https://doi.org/10.1086/467980>.
19. Gordon R W, 'The Citizen-Lawyer – A Brief Informal History of a Myth with Some Basis in Reality' [2009] 50 Wm. & Mary L. Rev 1169.
20. Knights M, 'London's 'Monster' Petition of 1680' [1993] 36(1) The Historical Journal 39–67.
21. Law R, 'The Royal African Company of England's West African Correspondence, 1681–1699' [1993] 20 History in Africa 173–184 <https://doi.org/10.2307/3171971>.
22. Pollman E, 'Corporate Disobedience' [2019] 68 Duke Law Journal 709–765.
23. Pollman E, Barry J M, 'Regulatory Entrepreneurship' [2017] 90 Southern California law review 383, 392.
24. Stout L A, 'Are Stock Markets Costly Casinos? Disagreement, Market Failure, and Securities Regulation' [1995] 81(3) Cornell Law Faculty Publications 751.
25. Strine L E, 'Securing Our Nation's Economic Future: A Sensible, Nonpartisan Agenda to Increase Long-Term Investment and Job Creation in the United States' [2016] 71(4) The Business Lawyer 1081–1112.
26. Turner J D, 'The development of English company law before 1990' [2017] 1 QUCEH Working Paper Series 8.
27. Velasco J, 'How Many Fiduciary Duties Are There in Corporate Law?' [2010] 83(6) Southern California Law Review 1231.
28. Williams C A, 'Corporate Compliance with the Laws in the Era of Efficiency' [1998] 76 North Carolina Law Review 1265, 1265.
29. Ryzhkova A, Vinnichuk M, Boiko O, Rol ofshoriv u systemi lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom [2021] 4(14) Sotsialno-pravovi studii <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-4-148-154> (in Ukrainian).
30. Sardak S, Sytnik A, Vplyv ofshornykh zon na ekonomiku derzhavy (na prykladi Ukrainy) [2018] 25 Infrastruktura rynku 52–57 (in Ukrainian).
31. Spasybo-Fatyeyeva I, Deiaki problemy, poviazani z uchastiu derzhavy Ukraina v tsyvilno-pravovykh vidnosynakh [2006] 4 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 96–107 (in Ukrainian).
32. Spasybo-Fatyeyeva I, Suchasni problemy peretvorennia derzhavnoi vlasnosti i korporatyvnykh prav derzhavy [2002] 4 Visnyk Akademii pravovykh nauk 94–105 (in Ukrainian).

33. Stoliarov V, Ostrovetskyi V, Stanovlennia ta rozvytok ofshornoï diialnosti rezydentiv Ukrainy (v konteksti analizu svitovoho dosvidu antyofshornoho rehuliuвання) [2016] 1(43) Ekonomichnyi visnyk Donbasu 68–82 (in Ukrainian).

Newspaper articles

34. Damodaran A, 'A Disruptive Cab Ride to Riches: The Uber Payoff' (Forbes, June 10, 2014) <<https://www.forbes.com/sites/aswathdamodaran/2014/06/10/a-disruptive-cab-ride-to-riches-the-uber-payoff>> (accessed 27.04.2026).
35. Koch R, 'How Uber Used a Simplified Business Model to Disrupt the Taxi Industry' (Entrepreneur, Jan. 3, 2017) <<https://www.entrepreneur.com/article/286683>> (accessed 27.04.2026).

Websites

36. Ukraine: Global Outrage Over Russian Invasion Leads to Sanctions, Demands for Businesses to Divest (Business and Human Rights Resource Centre, 7 March 2022) <<https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/ukraine-global-outrage-over-russian-invasion-leads-to-sanctions-demands-for-businesses-to-divest>> (accessed 27.04.2026).
37. Watson S, 'The duty of good faith: An origin story' (26 Feb 2024) <<https://www.ecgi.global/publications/blog/the-duty-of-good-faith-an-origin-story>> (accessed 27.04.2026).

Inna Spasybo-Fatyeyeva

THE EVOLUTION OF CORPORATE RESPONSIBILITY
IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF BUSINESS PRINCIPLES
IN THE XIX–XXI CENTURIES

ABSTRACT. Corporate liability, as a distinct form of liability, has been little studied in Ukraine to date. It pertains to the consequences of violations of both corporate rights and corporate law in general. Research into this topic should address not only its nature and types, but also the causes of violations in the corporate sphere. This article discusses certain violations related to the establishment of companies and the raising of significant funds from investors. From a historical perspective, it traces the legislature's responses to "bubbles", the development, and the current state of application of the ultra vires doctrine in the context of liability. It examines violations by company directors of the principle of good faith in management, as well as violations during privatization and the transfer of funds to offshore zones. Conversely, it highlights actions by directors in the interests of shareholders that nonetheless violate the law, including during the rapid development of the innovation environment as a manifestation of corporate disobedience.

Contemporary Ukrainian research lacks such a comprehensive picture of corporate responsibility; consequently, the causes of legal violations and ways to respond to them are either not identified at all or are described only in a fragmentary manner.

The aim of this article is to identify the causes of corporate misconduct, thereby enabling the selection of appropriate responses and the application of corresponding legal consequences. It is concluded that purely academic research approaches and internal legal debates are, on their own, insufficient to fully characterize corporate misconduct. To do so, a comprehensive approach must be applied, as this is the only way to address the multidimensional legal phenomena of corporate liability.

KEYWORDS: corporate liability; corporate insubordination; ultra vires doctrine; beneficial owners; company directors; offshore zones; privatization.